

Pod ochranou Kleiío

Historické obory na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity

MUNI
ARTS

MUNI
100

Pod ochranou Kleiό

Historické obory na Filozofické fakultě

Masarykovy univerzity

Tomáš Borovský, Jiří Němec (eds.)

MASARYKOVA UNIVERZITA

BRNO | 2019

**MUNI
ARTS**

Odborní recenzenti: prof. PhDr. Jiří Lach, Ph.D.
Mgr. Milan Řepa, Ph.D.

Publikace je součástí ediční řady MUNI ARTS 100, kterou filozofická fakulta vydává u příležitosti 100. výročí založení Masarykovy univerzity.

Reprodukce na obálce: Johannes Vermeer van Delft, Alegorie malířství, kolem 1666/1668.
Kunsthistorisches Museum Wien, Gemäldegalerie.

Foto: KHM-Museumsverband.

© 2019 Masarykova univerzita, Dagmar Grossmannová, Petr Kostrhun, Vladimír Vašků

ISBN 978-80-210-9258-7

ISBN 978-80-210-9259-4 (online : pdf)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9259-2019>

Obsah

Úvodem	7
Institucionální vývoj historických oborů	9
Založení Masarykovy univerzity a její filozofické fakulty	11
Pospolu, a přece rozdělení. Historický ústav / Ústav pomocných věd historických a archivnictví	13
Tradice v novém: Proměny studia dějin umění. Seminář dějin umění	29
Cesta brněnské archeologické školy. Ústav archeologie a muzeologie.....	37
Etnologové a tradice – most mezi minulostí a současností. Ústav evropské etnologie.....	41
Zásadní mezníky ve vývoji brněnské muzeologie. Oddělení muzeologie ústavu archeologie a muzeologie	46
Osobnosti	49
Historie	
Rudolf Urbánek (1877–1962). „ <i>Mé místo je jinde</i> “	51
František Hrubý (1897–1943). <i>Průkopník hospodářských a sociálních dějin</i>	52
Rudolf Holinka (1899–1953). „ <i>Nechci podceňovat metodu, ale bráním znalost faktů</i> “	53
Josef Macůrek (1901–1992). <i>Nemo ultra posse tenetur</i>	54
Jaroslav Kudrna (1926–1996). <i>Na rozlehlém poli dějin a historického myšlení</i>	56
Jaroslav Marek (1926–2011). <i>Strážce continuity</i>	57
Jaroslav Mezník (1928–2008). <i>Od středověkého města k Chartě 77</i>	59
Josef Válka (1929–2017). <i>Hospodářská základna, kulturní jednota</i>	60
Jan Janák (1932–2008). <i>Nenápadný půvab dějin správy</i>	62
Ctibor Nečas (1933–2017). <i>Historie jako prostředek proti kolektivnímu zapomnění</i>	63
Jiří Malíř (1949). <i>Rodem Valach, rozhledem Evropan, profesí historik</i>	64
Pomocné vědy historické a archivnictví	
Václav Hrubý (1885–1933). „ <i>Ctižádost objevovati nové světy</i> “	66
Jindřich Šebánek (1900–1977). <i>Český diplomatář jako vědeckopedagogický program</i>	67
Sáša Dušková (1915–2002). <i>Významná badatelka a editorka v oboru středověké diplomatiky</i>	68
Miroslav Flodr (1929–2015). <i>Brněnské diplomatické škole navzdory</i>	69
Jiří Sejbál (1929–2004). <i>Zakladatel moderní vědecké numizmatiky na Moravě</i>	71
Vladimír Vašků (1933). <i>Zakladatel raně novověké diplomatiky</i>	72
Dějiny umění	
Eugen Dostál (1889–1943). <i>Představitel vídeňské školy dějin umění v Brně</i>	73
Antonín Friedl (1890–1975). „ <i>Intuitivní</i> “ <i>znalec středověkého malířství</i>	74
Albert Kutal (1904–1976). <i>Systematický znalec středověkého sochařství</i>	76
Václav Richter (1900–1970). <i>Historik architektury a jeho filozofický výklad uměleckého díla</i>	78
Zdeněk Kudělka (1926–2000). „ <i>Přesný a pestrý</i> “ <i>historik barokní a moderní architektury</i>	79
Jaroslav Sedlář (1936). <i>Historik moderního umění mezi výkladem jeho poetiky a filozofující estetiky</i>	81
Ivo Krsek (1922–1993). <i>Objevitel a znalec moravského barokního malířství</i>	82
Jiří Kroupa (1951). „ <i>Sociolog vidění</i> “ <i>na cestě k historickému objasňování smyslu uměleckého díla</i>	83
Lubomír Slavíček (1949). <i>Galerijní expert a znalec sběratelství 16.–20. století</i>	85

Archeologie	
Eduard Šimek (1883–1963). <i>Zakladatel archeologie na brněnské univerzitě</i>	87
František Kalousek (1901–1988). <i>Budovatel brněnské archeologické školy</i>	88
Bořivoj Dostál (1929–1994). <i>Přední archeolog Velké Moravy</i>	89
Vladimír Podborský (1932). <i>Doyen moravské pravěké archeologie</i>	90
Zdeněk Měřínský (1948–2016). <i>Encyklopedista archeologie středověku</i>	92
Etnologie	
Antonín Václavík (1891–1959). <i>Zakladatel moravské národopisné školy</i>	94
Richard Jeřábek (1931–2006). <i>Od národopisu k evropské etnologii</i>	95
Dušan Holý (1933). <i>Dvojjediná osobnost – etnomuzikolog a interpret lidových písní</i>	96
Václav Frolec (1934–1992). <i>Od Moravy do panonsko-podunajského prostoru</i>	97
Muzeologie	
Jan Jelínek (1926–2004). <i>Organizátor české a světové muzeologie</i>	99
Zbyněk Zbyslav Stránský (1926–2016). <i>Autor muzeologické koncepce</i>	100
Zdeněk Vašíček (1933–2011). <i>Muzeologie jako cesta k mezinárodní vědecké kariéře</i>	101
Tradice – Inovace – Projekty	111
Historický ústav	113
Ústav pomocných věd historických a archivnictví.....	124
Seminář dějin umění.....	130
Ústav archeologie a muzeologie	136
Ústav evropské etnologie	141
Oddělení muzeologie ústavu archeologie a muzeologie.....	147
Prameny a bibliografie	151
Seznam autorů	155
Under the protection of Clio. Historical disciplines at the Faculty of Arts of Masaryk University	157
Jmenný rejstřík	161

Úvodem

Historik, který se zabývá vývojem vzdělávacích konceptů a vědní politiky ve 20. století, nezdědka s údivem sleduje vytváření a proměny oborových areálů. Vědy kdysi příbuzné se rozdělují a nalézají nové blízké sousedy, člení se uvnitř sebe samých do řady podoborů, čelí rozrušování oborových hranic ve jménu multidisciplinarity a nástupu nových sjednocujících vědních konceptů, jaké dnes můžeme sledovat kupříkladu v podobě kognitivních věd. Nejednoho historika přepadá při pohledu na sled rozličných reforem, jejichž tempo se v současnosti zrychluje, čas od času nostalgie po 19. století, kdy měla historie pevné místo v systému věd a v životě společnosti a kdy asi nejdramatičtější změnou v její výuce bylo zavedení seminářů. Sté výročí založení naší univerzity nám dává příležitost k malé bilanci proměn nejen oboru historie na Masarykově univerzitě, ale i dalších věd, které s ní byly a jsou více či méně volně propojeny. Ze všech oborů, o kterých naše kniha pojednává, byl právě historický seminář založen jako první a v jisté vazbě k němu vznikaly či se z něj vydělovaly semináře další – uměleckohistorický, pomocných věd historických, archeologický, etnologický. Ke všem těmto oborům má úzký vztah muzeologie, která se institucionálně ustavila mírně odlišnou cestou. Kdysi těsné spojení mezi historií a jmenovanými vědami se v labyrintech vědní a univerzitní politiky 20. století uvolňovalo a například dějiny umění jsou nyní řazeny do oborové skupiny věd o umění, nikoli věd historických. Spolupráce mezi obory ale navzdory tomu trvá, jak potvrzují četné společné projekty mezi historiky, historiky umění, archeology, archiváři, etnology a muzeology. Dokladem této spolupráce může být i předkládaná kniha, na jejíž přípravě spojili své síly odborníci z pěti ústavů Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Při snaze postihnout vývoj historických oborů na naší fakultě v uplynulém století bylo nutné stanovit určité meze. Nebylo možné soustavně pojednat o přednášení starověkých dějin, jejichž stolice přirozeně vplynula do oblasti klasické filologie, a o semináři historicko-geografickém, který později našel své stálé místo na přírodovědecké fakultě. Snad čtenář omluví malou pozornost, která je jim věnována. Do existence a odborné činnosti seminářů, kateder a ústavů pochopitelně často zasahovaly politické a společenské události, které nezdědka výrazně ovlivnily jejich personální a odborné utváření. Stručný nástin těchto obecných souřadnic, v nichž se sledované obory na Masarykově univerzitě vyvíjely, čtenáři naleznou v kapitole věnované historickému ústavu a ústavu pomocných věd historických a archivnictví, v dalších jsme již považovali opakování obdobných informací za zbytečné.

Závěrem se sluší poděkovat zúčastněným autorům za ochotnou spolupráci, pracovníkům Archivu Masarykovy univerzity za neustálou vstřícnost, a to i při stupňujících se požadavcích s blížící se uzávěrkou knihy, a všem našim kolegyním a kolegům za odpovědi na otázky, materiálové podklady a připomínky k textu.

Editoři

Institucionální vývoj historických oborů

Založení Masarykovy univerzity a její filozofické fakulty

Koncem ledna 1919 přijalo Československé revoluční národní shromáždění zákon, jímž se naplnily dlouhodobé snahy moravské kulturní veřejnosti o zřízení univerzity na Moravě. Vlekly spory o charakter budoucí univerzity s představiteli moravských Němců, kteří do té doby zpochybňovali potřebu moravské univerzity s českým vyučovacím jazykem, ukončila první světová válka a s ní spojený zánik Rakouska-Uherska. Nová univerzita příznačně obdržela jméno po zakladateli samostatného československého státu a prvním prezidentovi Tomáši G. Masarykovi.

Univerzita nevznikla obnovením olomoucké univerzity, která byla zrušena v polovině 19. století, ale byla vybudována na zelené louce. Zřizovací zákon proto počítal s přechodným obdobím budování institučního zázemí. Fakulty se všemi ústavami a klinikami měly být plně vybaveny budovami a nezbytným zařízením do roku 1930. Na základě zkušeností z anglosaských zemí se univerzita od počátku skládala ze čtyř fakult. Teologická fakulta nevznikla a ke třem fakultám obvyklým na předlitavských univerzitách před rokem 1918 (právnícké, lékařské a filozofické) přibyla nově i fakulta přírodovědecká, jejíž obory byly odděleny od fakulty filozofické. Fakulty se otevíraly postupně. Jako první zahájily provoz v akademickém roce 1919/1920 fakulty lékařská a právnická, filozofická fakulta měla spolu s přírodovědeckou následovat v druhé vlně v roce 1920/1921. První přednášky na filozofické fakultě však byly kvůli obtížnému hledání vhodných přednáškových a seminárních prostor prosloveny teprve v listopadu 1921. Od města se po dlouhém a složitém jednání podařilo získat část budov městského sirotčince ve Falkensteinerově (dnes Gorkého) ulici. O budovy se fakulta ještě dlouho dělila s ředitelstvím železnic a do roku 1933 také s rektorátem, usídleným několik let v nově přistavěné budově v ulici Sirotčí (dnes Grohova). Prostory pro zřízení seminářů proto dlouho nedostačovaly a trvalo více než deset let, než se situace prozatímně stabilizovala. Plány na nové sídlo filozofické fakulty, s jehož stavbou se od počátku počítalo v rámci zamýšleného velkého univerzitního kampusu, se nikdy nerealizovaly.

Odhlédneme-li od okolností, že z české a německé Karlovo-Ferdinandovy univerzity se v roce 1920 vytvořily dvě univerzity (Karlova univerzita a Německá univerzita v Praze), byla Masarykova univerzita druhou univerzitou v Československé republice. Téměř souběžně s ní byla zřízena zákonem z června 1919 také Komenského univerzita v Bratislavě. Kromě toho vznikla celá řada dalších vysokých škol. Prudký rozvoj vysokého školství v novém státě způsoboval štěpení a nedostatek státních finančních zdrojů na rozvoj celé vysokoškolské sítě a byl zdrojem opakovaných pochybností nad účelností a potřebností jednotlivých institucí. Protože k nejnaléhavějším úkolům mladého československého státu patřil rozvoj slovenské vzdělanosti, visely otazníky především nad Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity. Již před polovinou dvacátých let přišli úředníci Ministerstva školství a národní osvěty s nápady na řešení finančních problémů přeložením brněnské fakulty do Bratislavy. Protesty univerzitního a fakultního vedení, demonstrace brněnských posluchačů a vysokoškolských učitelů i vlna nesouhlasných vyjádření moravské a slezské veřejnosti však odvrátily úvahy o zrušení jediné filozofické fakulty na

Budova filozofické fakulty, bývalý sirotčinec
Zdroj: Archiv Masarykovy univerzity

Moravě. Ještě jednou a s větší intenzitou se podobné úvahy objevily o deset let později. Vyvolaly je snahy o úsporná opatření v souvislosti s dopady světové hospodářské krize. I tentokrát se podařilo hrozbu zániku brněnské filozofické fakulty odvrátit. Od té chvíle zůstala filozofická fakulta pevnou a nezpochybnitelnou součástí Masarykovy univerzity.

Pospolu, a přece rozdělení

[Historický ústav / Ústav pomocných věd historických a archivnictví]

Historické obory v prvních dvou desetiletích

Historie se v 19. století institucionalizovala, stala se vědou, spoluutvářela moderní obraz světa a zároveň zakládala vědomí identity občanských – národních – společností, kterým nabízela historické vysvětlení jejich současné existence a odůvodnění národních požadavků a cílů. Nejpozději od poloviny století se historie stala jedním ze základních oborů vyučovaných na filozofických fakultách. Nebylo proto náhodné, že se mezi prvními profesory jmenovanými pro Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity objevili v srpnu 1920 vedle devíti filologů a jednoho filozofa hned tři historikové. Šestičlenná poradní komise pro obsazení profesorů filozofické fakulty, složená rovným dílem z profesorů Karlovy univerzity a moravských vědeckých a vzdělávacích institucí, navrhla zřídit v Brně dvě stolice všeobecných dějin a jednu stolicí československých dějin.

Na místa prvních řádných profesorů byli vybráni žáci Jaroslava Golla, kteří by jinak marně čekali na uplatnění na Karlově univerzitě. Výklad všeobecných dějin si rozdělil moravský zemský archivář Bohumil Navrátil (1870–1936), který byl ve výjimečné situaci roku 1920 jmenován profesorem bez předchozí habilitace, se středoškolským profesorem Juliem Glücklichem (1876–1950), jenž se habilitoval na Karlově univerzitě v roce 1911. Navrátil se v přednáškách zaměřoval na dějiny vrcholného středověku a raného novověku, Glücklich přednášel dějiny od 17. století až do světové války. Stolicí československých dějin převzal soukromý docent Rudolf Urbánek, který před rokem 1920 rovněž působil jako středoškolský profesor. Urbánek ve svých přednáškách sledoval především dějiny české reformace od Husa až po Obnovené zřízení zemské a ve stopách Palackého je interpretoval jako vrcholné období českých (československých) dějin. V polovině dvacátých let se pro československé dějiny habilitoval také nadaný historik raného novověku František Hrubý, který Urbánkovy přednášky doplnil jednak zběžným přehledem politických, sociálních a kulturních poměrů přemyslovské epochy a především všestrannou analýzou příčin, vzestupu, pádu a důsledků českého povstání v 17. století. Hrubý po Navrátilově smrti převzal v roce 1937 jako řádný profesor jeho stolicí.

Na bedrech zakladatelů historického semináře (a především na bedrech obou ordinářů všeobecných dějin) ležela nejen tíha přípravy přednášek pro první ročníky posluchačů historie. Především museli vybudovat seminář do podoby moderní vysokoškolské instituce, která seznamuje adepty historické vědy se studovaným oborem cestou praktického uvedení do vědeckého výzkumu. První profesori historie se hlásili k vědeckému a pedagogickému vzoru svého učitele a v červnu 1926 byl Jaroslav Goll na Urbánkův návrh promován druhým čestným doktorem Masarykovy univerzity. Bohumil Navrátil, který jako dlouholetý redaktor Časopisu Matice moravské pozvedl časopis z úrovně vlastivědné na vědeckou, zase představoval spojnicí mezi mladou univerzitní historiografií a starší moravskou vědeckou tradicí.

Od prvního zasedání akademického sboru Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v září 1920 bylo zřejmé, že zřízením stolic všeobecných a československých dějin nebyla zamýšlená struktura historických podoborů na filozofické fakultě ani zdaleka dokončena. Prvním děkanem

byl zvolen historik, Bohumil Navrátil, a ten sbor ihned upozornil, že fakulta stojí před naléhavým úkolem zřídit a obsadit devět dalších stolic, mezi nimi i stolice pomocných věd historických, slovanských dějin, historické geografie a druhé stolice pro klasickou filologii se zaměřením na archeologii a epigrafiku. Navrátil překvapivě nezmínil dějiny umění, které byly společně s hudební vědou rovněž řazeny do celku historických věd. Také měly jedny z prvních habilitovaných docentů a v roce 1927 se dočkaly zřízení profesorské stolice. Společně s oběma uměnovědnými obory získal do dvou let venia docendi pro historickou a politickou geografii a dějiny zeměpisu také Bohuslav Horák, pozdější ordinář stolice historické geografie. Jmenováním mimořádného a později řádného profesora starověkých dějin (1926, 1931) Vladimíra Groha se završila první etapa budování institucionální základny pro historické obory na filozofické fakultě. V osobě Vladimíra Groha se fakultě podařilo získat univerzálního historika se širokým badatelským záběrem od politických, právních, hospodářských a kulturních dějin starověkého Řecka a Říma až po dějiny římských osad na území českých zemí. Groh se odvažoval promýšlet i zcela odlišnou problematiku českého raného středověku. Mezi brněnskými univerzitními historiky byl Groh také občansky a politicky nejaktivnější a za své aktivní občanství zaplatil v době nacistické okupace v roce 1941 smrtí na popravišti brněnského stanného soudu.

Pro další vývoj historických věd na univerzitě byla nejnaléhavější otázka zřízení a obsazení stolice pro pomocné vědy historické, které představovaly pro posluchače historie základ dalšího studia. Vážnými kandidáty na stolicí pomocných věd byli od počátku pražský archivář Václav Vojtíšek a archivář Národního muzea a čerstvě habilitovaný docent Václav Hrubý. Přednost dostal zprvu Vojtíšek, kterého preferoval Navrátil a který – přestože nebyl habilitován – byl již v říjnu 1920 navržen na jmenování mimořádným profesorem. Vojtíška však lákalo uvolněné místo ředitele Archivu města Prahy a v Brně přijal od podzimu 1922 jen suplenturu. V následujících dvou letech sice v rámci historického semináře vybudoval kabinet pomocných věd historických, avšak definitivně se pro Brno nerozhodl. Aby byla stolice pomocných věd konečně aktivována, byl na jaře 1924 na její obsazení navržen Václav Hrubý. Hrubý dosáhl osamostatnění kabinetu pomocných věd historických a po třech letech mimořádné profesury byl v závěru roku 1928 pro svůj obor jmenován řádným profesorem. Když v lednu 1933 nečekaně zemřel, vzpomněl si Navrátil ještě jednou s krátkodobou výpomocí na Vojtíška. V únoru 1934 se však pro pomocné vědy historické habilitoval pražský absolvent a archivář Zemského archivu v Brně Jindřich Šebánek. Šebánek, jmenovaný po třech letech mimořádným profesorem (řádným profesorem se stal až v lednu 1946 se zpětnou platností k roku 1940), pak několik desetiletí určoval směřování oboru v celé Československé republice.

Jako poslední z plánovaných míst se podařilo v roce 1935 ustavit stolicí pro slovanské dějiny. Důrazná podpora jejího zřízení ze strany tehdejšího děkana Arne Nováka na zasedání profesorského sboru v květnu 1925 svědčí o tom, že stolice slovanských dějin byla považována za důležitou pro celkový charakter brněnské filozofické fakulty. Problém zřejmě byl v nedostatku vhodných kandidátů. Počáteční snahy o jmenování některého z ruských emigrantů ztroskotaly, a tak se čekalo, až se Jaroslavu Bidlovi, pražskému ordináři slovanských dějin, podaří vychovat pokračovatele vhodného pro akademickou dráhu. Od poloviny dvacátých let se v korespondenci Jaroslava Bidla s Bohumilem Navrátilem stále častěji objevovalo jméno Bidlova nadaného žáka Josefa Macůrka. Jakmile se v květnu 1930 Macůrek na Karlově univerzitě habilitoval, podala pověřená komise profesorů opakovaně v letech 1931 a 1932 žádost o zřízení stolice pro slovanské dějiny a její obsazení pražským docentem. Úsporná opatření v souvislosti s hospodářskou krizí však odsunula Macůrkovo jmenování mimořádným profesorem až na říjen 1935. Zajímavé je, že při vymezování specializace této stolice bylo zvažováno rovněž teritoriální ohraničení (pro dějiny východní Evropy). Obdobně byla ve stejné době vymezena nová historická stolice na Německé univerzitě v Praze a původně i profesura Milady Paulové na Karlově univerzitě.

Pracovna ředitele historického semináře
Zdroj: Archiv Masarykovy univerzity

Ve světě seminářů

Seminář představoval zvláštní univerzitní instituci, která se od poslední čtvrtiny 19. století stala pro adepty určitého vědního oboru nezbytnou součástí studia. Jeho účelem bylo zasvětit studenty do vlastní problematiky vědeckého bádání. O jejich zásadním významu v rámci univerzitního studia svědčí okolnost, že v září 1920 odmítli profesori filozofické fakulty začít s výukou, dokud vedle přednášek nebude možné rozvinout činnost také v seminářích. Počet seminářů na brněnské filozofické fakultě se z počátečních šesti seminářů rozrostl do třicátých let na sedmáct seminářů (včetně dvou ústavů). Historický seminář, který obdržel místnosti v prvním patře přestavěné budovy bývalého sirotčince, patřil k seminářům největším a s největší finanční dotací. Z dotace připadlo více než 95 procent na rozvoj seminární knihovny. Už v polovině dvacátých let měla kolem 20 tisíc svazků a díky Urbánkovým a Glücklichovým zahraničním akvizicím patřila k nejlepším odborným knihovnám u nás.

Vznik základních seminářů historických věd ohraničuje desetiletí od vzniku fakulty do počátku třicátých let. V letech 1926 a 1927 přibýly k historickému semináři seminář pro paleografii a diplomatiku (ředitel V. Hrubý), seminář pro starověké dějiny (ředitel V. Groh) a seminář dějin umění (ředitel E. Dostál). Všichni ředitelé nových seminářů se však seminárním cvičením věnovali pod hlavičkou historického semináře již před formálním osamostatněním, a tak tomu v seznamu přednášek zůstalo zapsáno i později. Historických vědám blízce příbuzný seminář historicko-geografický byl jediným zástupcem zeměpisných věd, ale jeho ředitel, Bohumil Horák, se hojně věnoval tématům z historické geografie. Meziválečný vývoj vědeckých ústavů filozofické fakulty završilo v roce 1931 otevření semináře pro prehistorii a protohistorii.